

PIOTR FRANASZEK
Kraków

Bujakowska koncepcja badania dziejów gospodarczych ziem polskich. „Badania z Dziejów Społecznych i Gospodarczych” i *Informator statystyczny do dziejów społeczno-gospodarczych Galicji*

Opracowanie każdej syntezy historycznej jest poprzedzone badaniami prowadzonymi przez wielu uczonych stosujących różne założenia metodologiczne i niejednokrotnie uzyskujących odmienne wyniki. Sytuacja taka w swoisty sposób uwidacznia się w przypadku historii społeczno-ekonomicznej. Ze swojej istoty, zwłaszcza dla czasów nowożytnych, badania w tym zakresie są oparte na źródłach o charakterze masowym. Prawie zawsze badacz podejmujący tematykę gospodarczą lub społeczną zmuszony jest do kwerendy prowadzonej na szeroką skalę. Obok właściwej dla badań historycznych krytyki źródeł, staje zazwyczaj przed problemem reprezentatywności zgromadzonego materiału źródłowego. W tym kontekście plan napisania syntetycznej historii społecznej i gospodarczej wybranego obszaru i okresu wymaga określenia szerokiego programu badań podstawowych. Realizację takiego planu poprzedzają wieloletnie badania połączone z publikowaniem zarówno dostępnych źródeł, jak i materiałów źródłowych, opracowanych z wykorzystaniem wszelkich narzędzi, w tym i metod statystycznych, aż do publikacji prac monograficznych. Dopiero na tak przygotowanej bazie można tworzyć syntezę. Taką właśnie wizję realizacji syntezy dziejów społecznych i gospodarczych Polski miał Franciszek Bujak. Taki plan badań naukowych nad historią ekonomiczną i społeczną Galicji ma Helena Madurowicz-Urbańska. Bezpośrednią konsekwencją takiej postawy było powstanie w okresie międzywojennym we Lwowie „Badań z Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, zaś w Krakowie, poczynając od lat 80. – *Informatora statystycznego do dziejów społeczno-gospodarczych Galicji*.

Uznając konieczność ekonomicznej interpretacji faktów historycznych, Franciszek Bujak za jedno z najważniejszych zadań swojej działalności naukowej uznawał nieustanne dążenie do pełnego przedstawienia dziejów gospodarczych Polski. Ta postawa wymagała stworzenia stosownych warunków umożliwiających realizację owego ambitnego przedsięwzięcia. Pisał o tym Bujak w roku 1937, stwierdzając, że celem zapoczątkowanej przez niego pracą *Narok. Przyczynek do ustroju Polski piasto-*

wskiej¹ serii badawczej, zatytułowanej „Badania z Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, było „stworzenie podstaw dla badań nad przeszłością społeczną i gospodarczą Polski”².

„Badania z Dziejów Społecznych i Gospodarczych” są jednym z wielu efektów działalności naukowej Franciszka Bujaka na Uniwersytecie Lwowskim, gdzie od roku 1920 kierował Zakładem Historii Społeczno-Gospodarczej, a od roku 1931 – Instytutem Historii Społeczno-Gospodarczej. Seria stanowiła także wielkie przedsięwzięcie pedagogiczne i organizacyjne profesora. Najlepszym tego przykładem był upór, z jakim Franciszek Bujak zdobywał środki finansowe przeznaczone na pokrycie kosztów druku kolejnych tomów. Większość z nich była wydawana dzięki tzw. zwrotnemu zasiłkowi Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, ale zabiegi profesora sprawiały, iż także inne instytucje partycypowały w kosztach. Na przykład, tom dziesiąty powstał dzięki funduszom dykcji Powszechnego Zakładu Ubezpieczeń, która zakupiła dwieście egzemplarzy publikacji, tom siedemnasty wydano z zasiłku Lubelskiego Oddziału Państwowego Banku Rolnego oraz Izby Przemysłowo-Handlowej w Lublinie, tom dwudziesty czwarty – z zasiłku Zarządu Miejskiego Warszawy, zaś tom trzydziesty piąty – z zasiłku Państwowego Banku Rolnego i Lwowskiej Izby Rolniczej.

Seria miała z jednej strony realizować plan szeroko pomyślanych badań historyczno-gospodarczych, zaś z drugiej – umożliwiać młodym historykom publikację wartościowych monografii, co miało dla nich ogromne znaczenie wobec poważnych trudności związanych z publikowaniem tego typu prac. Jednocześnie Bujak wymagał, aby każda praca przeznaczona do druku była istotnym wkładem w rozwój nauki i postępem na drodze rozwoju wiedzy. Prace musiały się opierać na źródłach wcześniej niewykorzystywanych, z zastosowaniem poprawnej, a niejednokrotnie nowatorskiej metody badawczej. Miały obejmować swym zasięgiem długie okresy i szeroki zakres terytorialny. Bujak inicjował pracę, wskazując na potencjalne źródła, oraz proponował postępowanie badawcze. Natomiast wykonanie planu przenośli na swoich uczniach, zgodnie z wypracowaną przez siebie koncepcją pracy zespołowej.

Profesor Bujak sam określił szeroki obszar badawczy, jaki miały objąć „Badania...”, pisząc:

„Ponieważ Polska jest od średnich wieków krajem rolniczym pozostającym w żywych stosunkach wymiennych z innymi krajami, przeto historia społeczno-gospodarcza Polski musi się opierać na znajomości przebiegu zjawisk przyrodniczych, które wpływały na przebieg życia gospodarczego kraju...”³.

Stosownie do tak przyjętych kryteriów „Badania...” zostały ukierunkowane na cztery obszary badawcze: 1) historię klęsk elementarnych, obejmujących zjawiska przyrodnicze wpływające na wielkość zbiorów i plonów upraw rolnych, zjawiska wpływające na stan zdrowia ludności i zwierząt, wpływ zniszczeń wojennych i pożarów

¹ F. Bujak, *Narok. Przyczynek do ustroju społecznego Polski piastowskiej*, „Badania z Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, nr 1, Lwów 1925, s. 1.

² *Zakład Historii Społecznej i Gospodarczej Uniwersytetu J.K. we Lwowie* [w:] „Roczniki Socjologii Wsi”, t. II, s. 233–234, Warszawa 1937.

³ Ibidem.

na poziom rozwoju gospodarczego; 2) zjawiska demograficzne, czyli „stan i ruch ludności”; 3) rozwój osadnictwa rozumiany jako zmiany w proporcjach pomiędzy obszarami uprawnymi i nieuprawnymi oraz 4) historię cen.

Serią klęsk elementarnych planowano objąć ziemie polskie i terytorium krajów sąsiednich w okresie gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej, czyli od połowy XV do połowy XIX wieku, tj. do uwłaszczenia. W założeniu seria miała być wydawnictwem źródłowym, podającym w oryginalnym brzmieniu treść źródła oraz jego wnikliwą krytykę, ze szczegółowym opisem bibliograficznym. Franciszek Bujak przykładał szczególną wagę do zjawisk przyrodniczych wpływających na wielkość zbiorów i plonów upraw rolnych oraz zjawisk wpływających na stan zdrowia ludności, gdyż – jak sam pisał:

„(...) sprowadzają poważne wstrząśnienia w życiu gospodarczym przez gwałtowne zmiany w krążeniu ludzi i towarów, przede wszystkim zaś powodują straty w zaludnieniu, czyli w siłach wytwórczych i spożywczych kraju”⁴.

Dla Bujaka ogromne znaczenie miał wpływ tych zjawisk na genezę gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej. Dlatego też kolejne tomy serii klęsk elementarnych, obok zestawienia źródeł, zawierały syntetyczny opis przebiegu tych zjawisk oraz ich oddziaływanie na stosunki społeczne i gospodarcze, z zachowaniem chronologii zdarzeń. Prace nad historią klęsk elementarnych podjęło troje uczniów Bujaka – Antoni Walawender, Ryszard Werchracki, Stanisława Nameczyńska, a trochę później także Jan Szewczuk.

Jako pierwsza w serii klęsk elementarnych ukazała się praca A. Walawendera *Kronika klęsk elementarnych w Polsce i w krajach sąsiednich w latach 1450–1586*⁵. Było to dwutomowe dzieło. Tom pierwszy prezentował zjawiska meteorologiczne i pomory, a drugi – zniszczenia wojenne i pożary. Każdy z tomów składał się z dwóch części. Część pierwsza, zatytułowana *Przebieg klęsk elementarnych*, zawierała szczegółowy wykaz źródeł i literatury, cytowanych w pracy, oraz opis zastosowanej metody badawczej; ukazywała ponadto przebieg zjawisk klimatycznych oraz ich skutki ekonomiczno-społeczne, a także przebieg zaraz i ich oddziaływanie na życie gospodarcze. Opracowany materiał był również prezentowany w formie graficznej. Część drugą stanowią cytowane fragmenty źródeł, na podstawie których powstawała praca. Przyjęta koncepcja stała się wzorem przy opracowywaniu kolejnych tomów. Podobny układ ma praca S. Nameczyńskiej, obejmująca swym chronologicznym zakresem lata 1649–1696⁶. W roku 1939 ukazała się praca J. Szewczuka, która obok dwóch omówionych już części posiadała część trzecią. Stanowił ją materiał statystyczny, prezentujący w formie tabel zmiany w liczbie ludności Galicji w latach 1772–1848, śmiertelność, przyrost naturalny, migracje, a także kształtowanie się cen ziemioplodów i innych towarów⁷. Pisząc swą pracę, Szewczuk opierał się nie tylko na

⁴ F. Bujak, Przedmowa [do:] A. Walawender, *Kronika klęsk elementarnych w Polsce i krajach sąsiednich w latach 1450–1586. Zjawiska meteorologiczne i pomory*, „Badania z Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, nr 10, Lwów 1932.

⁵ A. Walawender, *Kronika klęsk elementarnych ...*, nr 10, Lwów 1932, nr 11, Lwów 1935.

⁶ S. Nameczyńska, *Kronika klęsk elementarnych w Galicji i krajach sąsiednich w latach 1648–1696. Zjawiska meteorologiczne i pomory*, „Badania z Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, nr 23, Lwów 1937.

⁷ J. Szewczuk, *Kronika klęsk elementarnych w Galicji 1772–1848*, „Badania z Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, nr 35, Lwów 1939.

przebadanych źródłach, lecz także na dodatkowym materiale, jaki stanowiły ankiety rozsyłane przez Zakład Historii Społeczno-Gospodarczej Uniwersytetu Jana Kazimierza do duchowieństwa parafialnego i klasztornego Kościoła katolickiego. W ankietach tych pytano o informacje dotyczące klęsk elementarnych zapisanych w metrykach i kronikach kościelnych.

Zakreślony przez Bujaka plan opracowania serii klęsk elementarnych był bliski całkowitej realizacji. Obok opublikowania czterech tomów udało się zebrać materiał do kolejnych. Wybuch wojny zahamował dalsze prace i spowodował częściową utratę przygotowanej bazy źródłowej.

W wielkim planie naukowo-badawczym Franciszka Bujaka najpełniej udało się zrealizować serię historii cen. Sam Bujak stwierdzał, iż „studia nad cenami są niewątpliwie pierwszorzędym zadaniem historii gospodarczej i stanowią jego podwalinę”⁸. Odrzucając dotychczasowe schematy badawcze, Bujak opracował własną koncepcję, dostosowaną do warunków krajowych. W swoich planach uwzględniał konieczność opracowania kilku monografii ukazujących rozwój cen na ziemiach polskich, poczynając od XV wieku, a kończąc na roku 1914. Badania miały objąć większe ośrodki handlowe Polski, a zwłaszcza miasta: Lwów, Kraków, Lublin, Warszawę, Poznań, Gdańsk. Doskonale zdawał sobie sprawę, iż nie można było objąć w jednym programie całości ziem. Natomiast szansę dla bardziej szczegółowych badań upatrywał w rozwoju badań lokalnych. W roku 1928 pisał:

„O podjęciu zbadania historii cen na całej przestrzeni Rzeczypospolitej w ciągu całych czasów nowożytnych trudno marzyć, bo trzeba by do tego użyć zbyt wielu ludzi i zbyt wiele środków materialnych. Pozostaje jako jedyna droga rozwijanie badań lokalnych, aby z czasem, objawszy najważniejsze środowiska, stworzyć podstawę do systematycznego ujęcia całej historii cen w Polsce. Badania lokalne mają tę zaletę, że przeprowadzone na jednorodnym materiale mogą być opracowane systematycznie oraz szczegółowiej i trafniej interpretowane niż badania na szerokiej przestrzeni kraju prowadzone”⁹.

Do chwili wybuchu wojny udało się opublikować dziesięć tomów serii. Nie opracowano zebranego już materiału do historii cen Poznania, nie podjęto także badań nad Toruniem i Wilnem.

Pierwszą pozycją w „serii cen” była praca Stanisława Hoszowskiego *Ceny we Lwowie w XVI i XVII wieku*¹⁰. Układ wewnętrzny, powtarzany w późniejszych pracach, obejmował trzy części. Pierwsza – to część źródłowo-metodyczna, prezentująca bazę materiałową pracy, zastosowaną metodę oraz ukazująca miary i wagi, wartość pieniądza itp. Część druga jest poświęcona kształtowaniu się płac i cen żywności, odzieży, materiałów budowlanych, opału i innych towarów. Ta część omawia także w aspekcie historycznym zespół czynników determinujących ruch cen. Część trzecia, statystyczna, stanowi graficzną ilustrację wszystkich tych zjawisk, dokonaną za pomocą tablic statystycznych, diagramów i innych form wykresów, prezentujących wartości średnie cen i płac. Stanisław Hoszowski był autorem także kolejnej

⁸ F. Bujak, Przedmowa [do:] S. Hoszowski, *Ceny we Lwowie w XVI i XVII wieku*, „Badania z Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, nr 4, Lwów 1929.

⁹ Ibidem.

¹⁰ S. Hoszowski, *Ceny we Lwowie...*

pracy o cenach Lwowa w XVIII i XIX wieku¹¹, podczas gdy J. Pelc, E. Tomaszewski i M. Górkiewicz zajmowali się cenami w Krakowie¹². W. Adamczyk badał ceny w Lublinie i w Warszawie¹³, J. Pelc i T. Furtak w Gdańsku¹⁴, a S. Siegel w Warszawie¹⁵.

Ukoronowaniem wysiłku podjętego w celu opracowania historii cen miała być monograficzna synteza, obejmująca historię cen w Polsce w powiązaniu z ogólnym rozwojem gospodarczym kraju. Syntezy takiej zabrakło, ale „seria cen” służyła wielo historykom gospodarczym po II wojnie światowej¹⁶.

Obie serie, a więc kronika klęsk elementarnych, jak i historia cen, były pomyślane jako wydawnictwa źródłowe. Jednak wobec ogromu materiału, jakim operowano, publikacja źródeł *in extenso* stanowiła przedsięwzięcie zbyt trudne i nadmiernie kosztowne, tym bardziej że badaniami obejmowano tak znaczne terytorium i szeroki zakres chronologiczny. Dlatego też, zgodnie z koncepcją Bujaka, prezentowano wybrane fragmenty tekstów źródłowych, a pozostały materiał syntetyzowano w postaci prezentacji statystycznych. Ta forma podawania częściowo przepracowanego materiału źródłowego stanowi znaczne ułatwienie dla korzystających z zamieszczonych w wydawnictwie danych.

Kolejną serię, tj. historię zaludnienia, zapoczątkowały studia o zaludnieniu Polski w początkach panowania Kazimierza Wielkiego¹⁷. Przygotowano do druku pracę o zaludnieniu miasta Brzeżan i okolic w XVII i XVIII wieku. Kończono także badania nad zaludnieniem Lwowa w okresie od XVI do XIX wieku. Bujak przygotował także śmiały plan systematycznych badań nad historią zaludnienia całości ziem polskich. Tę zespołową pracę rozpoczęli stypendyści od rejestrowania metryk parafialnych, a także innych źródeł demograficznych znajdujących się w archiwach i bibliotekach. Niestety, wybuch II wojny światowej wstrzymał także i te działania.

Następny kierunek badań dotyczył historii osadnictwa. Sam Bujak traktował je jako uzupełnienie badań historii zaludnienia – zwłaszcza dla okresu średniowiecza, dla którego brak było bezpośrednich źródeł demograficznych. Koncepcję tę uzasadniał w następujący sposób:

¹¹ S. Hoszowski, *Ceny we Lwowie w latach 1701–1914*, „Badania z Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, nr 13, Lwów 1934.

¹² J. Pelc, *Ceny w Krakowie w latach 1369–1600*, „Badania z Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, nr 14, Lwów 1935; E. Tomaszewski, *Ceny w Krakowie w latach 1601–1795*, „Badania z Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, nr 15, Lwów 1934; M. Górkiewicz, *Ceny w Krakowie w latach 1796–1914*, „Badania z Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, nr 16, Poznań 1950.

¹³ W. Adamczyk, *Ceny w Lublinie od XVI do końca XVIII w.*, „Badania z Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, nr 17, Lwów 1935; tenże, *Ceny w Warszawie w XVI i XVII w.*, „Badania z Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, nr 24, Lwów 1938.

¹⁴ J. Pelc, *Ceny w Gdańsku w XV–XVII w.*, „Badania z Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, nr 21, Lwów 1937; T. Furtak, *Ceny w Gdańsku w latach 1701–1815*, „Badania z Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, nr 22, Lwów 1935.

¹⁵ S. Siegel, *Ceny w Warszawie w latach 1701–1815*, „Badania z Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, nr 25, Lwów 1936; tenże, *Ceny w Warszawie w latach 1816–1914*, Poznań 1949.

¹⁶ H. Madurowicz-Urbańska, *Franciszek Bujak – o nowy kształt historii* [w:] *Franciszek Bujak. Wybór pism*, Warszawa 1976, s. 93.

¹⁷ T. Ladenberger, *Zaludnienie Polski na początku panowania Kazimierza Wielkiego*, „Badania z Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, nr 9, Lwów 1930.

„O ile chodzi o czasy wcześniejsze od połowy XIX wieku, to im dalej wstecz, coraz bardziej brakuje nam materiałów do opracowania podobnych wskaźników, które mogłyby służyć do mierzenia zmian w historii gospodarczej. Wyjątek stanowią ceny, o których już w ostatnich stuleciach średniowiecza mamy tyle wiadomości, że możemy na ich podstawie opracować wskaźniki. Do pewnego stopnia da się opracować ruch ludności zawarty w metrykach parafialnych i może stać się narzędziem nie do pogardzenia w badaniach historyczno-gospodarczych. Niestety badania nad ruchem ludności wyjątkowo mogą sięgać poza wiek XVII, a w obrębie tego wieku muszą pozostać dosyć fragmentaryczne. Chcąc posunąć się poza te dwie dziedziny, tj. poza badanie cen i ruch ludności, trzeba się już posługiwać i środkami daleko mniej dokładnymi, rzecz można namiastkami, których jednak nie można pomijać, ponieważ mogą się przyczynić do potwierdzenia lub zmodyfikowania znaczenia wyników tamtych badań. W pierwszym rzędzie wysuwa się tu badania zmian przestrzeni uprawnej, a więc badania należące zasadniczo do dziedziny geografii historycznej. Zmiany krajobrazu i rozwój osadnictwa są w istocie zmianami między przestrzenią nieużytków (...) oraz przestrzenią uprawną, tj. użytą dla produkcji głównych środków żywności roślinnych i zwierzęcych. Wzrost przestrzeni uprawnej, a poniekąd także wzrost liczby osad, może służyć za miarę wzrostu produkcji rolniczej i ludności rolniczej, a więc za miarę całego życia gospodarczego kraju znajdującego się jeszcze w prymitywnych warunkach”¹⁸.

Badania nad dziejami osadnictwa zapoczątkowała praca F. Persowskiego, poświęcona osadnictwu na prawie ruskim, polskim, niemieckim i wołoskim na ziemi lwowskiej¹⁹. Następnie opublikowano wydawnictwa prezentujące zmiany krajobrazu i rozwój osadnictwa w Wielkopolsce, osadnictwo na ziemi chełmińskiej oraz kolonizację niemiecką w Galicji²⁰. Planowano także przeprowadzenie podobnych badań dla ziemi łęczyckiej, sieradzkiej, krakowskiej i sandomierskiej.

Systematycznymi badaniami próbował Bujak objąć także dzieje wielkiej własności ziemskiej i gospodarki folwarcznej. Twierdził, że w tym względzie występuje poważna luka historiograficzna, tym bardziej niebezpieczna, iż – jego zdaniem – dzieje polityczne Polski w dużej mierze były determinowane współzawodnictwem pomiędzy różnymi rodami o użytkowanie ziemi państwowej i połączonym z tym wpływem na władzę. W jego opinii, rozwój społeczno-gospodarczy Polski przede wszystkim sprowadzał się do rozwoju wielkiej własności. Podstawą politycznej roli wielkich rodów były posiadane przez nie majątki ziemskie, a działalność publiczna przedstawicieli tych rodów była inspirowana chęcią powiększania majątków. Tak więc

“(…) poznanie ustroju wielkiego majątku ziemskiego i źródeł jego dochodowości oraz poznanie prywatnego budżetu magnata polskiego, jego dochodów i wydatków jest ważne nie tylko z punktu widzenia pogłębienia wiedzy o naszej przeszłości gospodarczej, ale także dla oświetlenia historii politycznej”²¹.

¹⁸ F. Bujak, Przedmowa [do:] K.J. Hładytowicz, *Zmiany krajobrazu i rozwój osadnictwa w Wielkopolsce od XIV–XIX w.*, „Badania z Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, nr 12, Lwów 1932.

¹⁹ F. Persowski, *Osady na prawie ruskim, polskim, niemieckim itd. w Ziemi Lwowskiej*, „Badania z Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, nr 3, Lwów 1927.

²⁰ K.J. Hładytowicz, *Zmiany krajobrazu ...*; J. Paradowski, *Osadnictwo w Ziemi Chełmińskiej w wiekach średnich*, „Badania z Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, nr 28, Lwów 1936; H. Lepucki, *Działalność kolonizacyjna Marii Teresy i Józefa II w Galicji 1772–1790*, „Badania z Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, nr 29, Lwów 1938.

²¹ F. Bujak, Przedmowa [do:] A. Tarnowski, *Działalność gospodarcza Jana Zamojskiego kanclerza i hetmana wielkiego koronnego*, „Badania z Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, nr 18, Lwów 1935.

Realizując te założenia, badaniami objęto stan i rozwój posiadłości biskupstwa krakowskiego w XV wieku, arcybiskupstwa gnieźnieńskiego oraz latyfundium Jana Zamojskiego w drugiej połowie XVI wieku²².

W zakrojonym na szeroką skalę programie badawczym zespołu kierowanego przez profesora Bujaka istotne miejsce znalazły także dociekania nad pieniądzem i kredytem. Z jednej strony chodziło o kredyt ziemiański i badania nad umowami gospodarczymi szlachty²³, z drugiej zaś o kredyty i politykę pieniężną miast²⁴.

W ramach „Badań z Dziejów Społecznych i Gospodarczych” ukazywały się także prace znajdujące się formalnie poza tematyką poszczególnych serii. Właśnie taki charakter miała pierwsza praca, jaka ukazała się w ramach „Badań...” autorstwa samego Franciszka Bujaka²⁵. Podejmowano także tematykę włościańską²⁶, problemy gospodarki finansowej Lwowa²⁷ oraz dziejów handlu w Galicji²⁸ czy też zagadnienie immunitetów w Polsce²⁹.

Franciszek Bujak był kierownikiem i organizatorem wielkiego przedsięwzięcia. Ale jednocześnie kładł on nacisk na indywidualną pracę autorów i ich oryginalny wkład. Szczególną wagę przypisywał Bujak poznaniu historii cen i skutków klęsk elementarnych, uważając te zagadnienia za podstawowe elementy rzetelnej i trafnej oceny dziejów gospodarczych Polski. Dlatego właśnie ten nurt badań osiągnął w zespole Bujaka największy stopień zaawansowania. Podejmował wielkie dzieło, gdyż jak pisał:

„Jest moim gorącym pragnieniem, aby możliwie szerokie wykonanie tego programu uczyniło «Badania z Dziejów Społecznych i Gospodarczych» wydawnictwem naprawdę użytecznym dla nauki”³⁰.

Wybuch II wojny światowej zahamował dalsze prace, wiele rękopisów uległo znisz-

²² S. Inglot, *Stan i rozmieszczenie uposażenia biskupstwa krakowskiego w połowie XV wieku (próbna odtworzenia zaginionej części Liber Beneficiorum)*, „Badania z Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, nr 2, Lwów 1925; J. Warężak, *Rozwój uposażeń arcybiskupstwa gnieźnieńskiego w średniowieczu z uwzględnieniem stosunków gospodarczych w XIV i XV wieku*, „Badania z Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, nr 5, Lwów 1929; A. Tarnowski, *Działalność gospodarcza Jana Zamojskiego...*

²³ M. Ungeheuer, *Stosunki kredytowe w Ziemi Przemyskiej w połowie XV wieku*, „Badania z Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, nr 6, Lwów 1929; R. Rybarski, *Kredyty i lichwa w Ekonomii Samborskiej w XVIII w.*, „Badania z Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, nr 30, Lwów 1936.

²⁴ M. Wąsowicz, *Kontrakty lwowskie w latach 1676–1686*, „Badania z Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, nr 19, Lwów 1935; S. Siegel, *Kontrakty lwowskie w latach 1717–1724*, *ibidem*.

²⁵ F. Bujak, *Narok. Przyczynek do ustroju...*

²⁶ E. Kostołowski, *Studia nad kwestią włościańską w latach 1846–1864 ze szczególnym uwzględnieniem literatury politycznej*, „Badania z Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, nr 33, Lwów 1938; R. Rozdolski, *Wspólnota gminna w byle Galicji wsch. i jej zanik*, „Badania z Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, nr 27, Lwów 1936; F. Kącki, *Książdz Stanisław Stojalowski i jego działalność społeczno-polityczna*, t. 1 (1845–1890), „Badania z Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, nr 31, Lwów 1937.

²⁷ R. Zubyk, *Gospodarka finansowa miasta Lwowa*, „Badania z Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, nr 7, Lwów 1930.

²⁸ T. Lutman, *Studia nad dziejami handlu Brodów (1773–1880)*, „Badania z Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, nr 26, Lwów 1937.

²⁹ R. Grodecki, *Początki immunitetu w Polsce*, „Badania z Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, nr 8, Lwów 1930.

³⁰ F. Bujak, *Przedmowa* [do:] S. Hoszowski, *Ceny we Lwowie...*

czeniu, zmniejszył się zespół dotychczasowych współpracowników. Po zakończeniu wojny prace kontynuowało Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauki pod kierownictwem J. Rutkowskiego i S. Hoszowskiego.

Nie ulega wątpliwości, że zapoczątkowana w Zakładzie Historii Społeczno-Gospodarczej i Statystyki Instytutu Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego w roku 1981 przez Helenę Madurowicz-Urbańską seria wydawnicza zatytułowana „Informator statystyczny do dziejów społeczno-gospodarczych Galicji” stanowi w dużym zakresie kontynuację programu badawczego Franciszka Bujaka. „Informatory”, chociaż nie mają charakteru monografii, posiadają wiele cech wspólnych z „Badaniami...” i bynajmniej nie chodzi tutaj tylko o podobieństwo w tytule, chociaż jest ono uderzające i z pewnością nieprzypadkowe.

Istnieją oczywiście różnice pomiędzy tymi dwoma wydawnictwami. „Informator...” ma węższy zasięg terytorialny, gdyż dotyczy tylko Galicji. Także i zasięg czasowy jest tutaj ograniczony i zgodnie z tytułem odnosi się tylko do epoki autonomii galicyjskiej, co w praktyce oznacza drugą połowę XIX i początek XX wieku, do I wojny światowej.

Co więc łączy „Badania...” z „Informatorem statystycznym”? Przede wszystkim sama koncepcja badań podstawowych, zakładająca docieranie do szerokiej bazy źródłowej mającej charakter źródeł masowych. Wyniki tej pracy były następnie prezentowane w wydawnictwach źródłowych – *in extenso*, oraz w formie materiałów częściowo opracowanych. Najważniejszym jednak łącznikiem pomiędzy wydawnictwami jest osoba profesor Heleny Madurowicz-Urbańskiej. Chociaż nie była autorką żadnego z tomów „Badań...”, przeszła przez „szkołę Franciszka Bujaka”, wynosząc z niej wszystkie najlepsze wartości i niezwykle mocny z nią związek emocjonalny. To dzięki Uniwersytetowi Lwowskiemu ukształtował się jej sposób patrzenia na historię i zasady prowadzenia badań naukowych. Helena Madurowicz-Urbańska nie jest autorką żadnego z tomów „Informatora...”, lecz w każdym z nich czytelnik spotyka przedmowę redaktora, którym dla całej serii jest właśnie Pani Profesor.

W pierwszym tomie serii tak uzasadniała ona celowość publikacji:

„Wydawnictwo nasze o charakterze źródłowym może służyć w przekonaniu autorów i redaktora trzem celom: 1) ściśle użytkowemu – dla badań nad historią przemysłu galicyjskiego, a w szerszej perspektywie – przemysłu ziem polskich, 2) celowi naukowo-badawczemu – dla śledzenia rozwoju myśli i organizacji informacji statystycznej, jako swojej gałęzi wiedzy naukowej o specjalnych zadaniach, wreszcie 3) celowi praktycznemu – jakim jest powiększanie i pogłębianie pomocy naukowej dla procesów dydaktycznych”³¹.

W założeniach metodologicznych seria „Informatorów statystycznych” ma stanowić podstawę źródłową do szerokich badań nad dziejami społecznymi i gospodarczymi Galicji. Dlatego też zasadniczą częścią każdego z tomów są tabelaryczne prezentacje statystyczne, zawierające szczegółowe aspekty różnorodnych dziedzin życia ekonomicznego i społecznego tej prowincji monarchii austro-węgierskiej. Autorzy poszczególnych tomów starają się, aby „Informatory” prezentowały możliwie najdłuższe ciągi czasowe z poszczególnych dziedzin życia społecznego i gospodarczego Galicji.

³¹ H. Madurowicz-Urbańska, Przedmowa [do:] J. Bar, P. Franaszek, *Informator statystyczny do dziejów przemysłu w Galicji. Górnictwo i hutnictwo*, Kraków 1981, s. 7.

Do roku 1998 w serii „Informator statystyczny” ukazało się sześć tomów poświęconych przemysłowi galicyjskiemu³², trzy dotyczące rolnictwa³³ i po dwa odnoszące się do zjawisk ludnościowych i transportu³⁴. Razem trzynaście tomów, a kolejne są przygotowywane.

Niezwykle cennym i nieodłącznym elementem każdego z tomów „Informatora...” jest jego część pierwsza poświęcona ocenie źródeł statystycznych, na podstawie których został opracowany, oraz prezentacji organizacji instytucji statystycznej. Na ten aspekt zwracała uwagę Helena Madurowicz-Urbańska, pisząc:

„O ile jednak znaczenia badań nad historią przemysłu nie trzeba udowadniać, o tyle warto wspomnieć o znaczeniu prac nad historią myśli i organizacji informacji statystycznej. Nie trzeba zapominać bowiem, że statystyka, wywodząc się z tendencji kontroli państwa nad społeczeństwem, nabierała z czasem ambicji wiedzy o społeczeństwie i jego naukowym poznaniu. Z drugiej strony, w miarę upływu czasu stawała się niezbędnym, choć mniej lub bardziej operatywnym instrumentem w zarządzaniu państwem. Porządkowała – przez powołane do tego instytucje – rozproszoną i w większości wypadków niedającą się wykorzystać do celów zarządzania, bogacącą się powszechnie w XIX wieku powszechną sprawozdawczość statystyczną. Prace nad statystyką państwa zaangażowały wreszcie prawie zawsze wybitne umysły spośród działaczy politycznych, gospodarczych, społecznych i świata nauki. Powstające więc w wyniku tych procesów instytucje statystyczne miały charakter urzędowy, oficjalny, miały też szersze pole i możliwości działania, obejmujące całe dziedziny gospodarki, a z czasem całość życia społecznego w danym kraju. Stąd w naszym przekonaniu rodzi się wyższość ich publikacji dla badań globalnych wobec znacznie bogatszej w szczegóły, ale bardzo rozproszonej, a często sporadycznie zachowanej, sporadycznej sprawozdawczości powszechnej”³⁵.

Dla uczniów Heleny Madurowicz-Urbańskiej seria „Informatorów” jest w dużej mierze w swoich założeniach koncepcyjnych przedłużeniem programu badawczego Franciszka Bujaka. Profesor Madurowicz-Urbańska jest nie tylko inicjatorką i redaktorem serii. Wielokrotnie podejmowała złożone działania organizacyjne dla zapewnienia ciągłości serii, i to w okresach, kiedy publikacja pozycji naukowych,

³² J. Bar, P. Franaszek, *Informator statystyczny do dziejów przemysłu w Galicji. Górnictwo i hutnictwo*, Kraków 1981; A. Burzyński, *Informator statystyczny do dziejów przemysłu w Galicji. Górnictwo, hutnictwo i przemysł rafinerijny (struktura zatrudnienia na tle wartości i wielkości produkcji)*, Kraków 1982; J. Michalewicz, *Informator statystyczny do dziejów społeczno-gospodarczych Galicji. Słownik historyczny zakładów przemysłu gorzelniczego Galicji doby autonomicznej*, t. I A–G, Kraków 1988; t. II H–K, Kraków 1989; t. III L–R, Kraków 1994; t. IV S–Ż, Kraków 1994.

³³ D. Vnenchak, *Informator statystyczny do dziejów rolnictwa w Galicji. Struktura agrarna własności chłopskiej w Galicji w dobie autonomii*, Kraków 1983; B. Wilpert-Końkiewicz, *Informator statystyczny do dziejów społeczno-gospodarczych Galicji. Struktura agrarna wielkiej własności ziemskiej (tabularnej) w Galicji w dobie autonomii*, Kraków 1989; P. Franaszek, *Informator statystyczny do dziejów społeczno-gospodarczych Galicji. Rolnictwo w Galicji w dobie autonomii. Produkcja roślinna*, Kraków–Warszawa 1992.

³⁴ K. Zamorski, *Informator statystyczny do dziejów społeczno-gospodarczych Galicji. Ludność Galicji w latach 1857–1910*, Kraków–Warszawa 1989; S. Szuro, *Informator statystyczny do dziejów społeczno-gospodarczych Galicji. Ludność wojskowa Austro-Węgier rekrutująca się i stacjonująca na terenie Galicji w latach 1869–1913*, Kraków–Warszawa 1990; J. Drużbacki, *Informator statystyczny do dziejów społeczno-gospodarczych Galicji. Towarowy transport wodny w Galicji doby autonomicznej*, Kraków 1986; S. Szuro, *Informator statystyczny do dziejów społeczno-gospodarczych Galicji. Koleje żelazne w Galicji w latach 1847–1914*, Kraków 1997.

³⁵ H. Madurowicz-Urbańska, Przedmowa [do:] J. Bar, P. Franaszek, *Informator statystyczny...*, s. 7–8.

zewnątrznie nieefektywnych, ale o podstawowym znaczeniu dla nauki, była niezwykle trudna. To dzięki jej wysiłkowi od roku 1989 poszczególne tomy serii są sygnowane – obok herbu Uniwersytetu Jagiellońskiego – symbolem Polskiego Towarzystwa Statystycznego.

Wydaje się jednak, że najważniejszym elementem łączącym „Badania z Dziejów Społecznych i Gospodarczych” z serią *Informatorów do dziejów społeczno-gospodarczych Galicji* jest fakt, iż każdy autor, przystępujący do stworzenia syntecznego opracowania dziejów społeczno-gospodarczych ziem polskich, musi uznać oba wydawnictwa za jedno z podstawowych źródeł swoich dociekań naukowych.